

VALISTUSAJATTELUN MAHDOLLISET MAAILMAT

Ensimmäinen tulevaisuusutopia

Riikka Forsströmin väitöshaastattelu

Humanistisessa tiedekunnassa tarkastettiin 15.3.2002 Riikka Forsströmin kulttuurihistorian alaan kuuluva väitöskirja "Possible Worlds. The Idea of Happiness in the Utopian Vision of Louis-Sébastien Mercier" (Mahdollisia maailmoja. Onnellisuuden idea Louis-Sébastien Mercierin utopistisessa viiossa). Riikka Forsström on opiskellut Turun yliopistossa yleistä kirjallisuustiedettä, kulttuurihistoriaa ja taidehistoriaa.

Louis-Sébastien Mercierin mahdolliset maailmat

Mitä tutkit väitöskirjassasi ja miten päädyit valitsemaan aiheesi?

– Tutkin väitöskirjassan ranskalaisen kirjailijan Louis-Sébastien Mercierin utopistista ajattelua. Ranskan historia, kulttuuri ja valistuksen aikakausi ovat pitkään kiinnostaneet minua. Ranskan suurta vallankumousta edeltäneet vuosikymmenet olivat suurta murroskautta niin poliittisessa, sosiaalisessa kuin taloudellisessakin merkityksessä.

– On tärkeää nostaa esiin Mercierin kaltaisia, vähän tunnettuja

kirjallisia kykyjä kanonisoitujen korkeakulttuuristen hahmojen (Rousseau, Diderot, Voltaire jne.) rinnalle. Mercier eli ja kirjoitti oman aikansa elitistisen korkeakulttuurin marginaalissa, eikä hänen tuotantoonsa ole myöhempien aikojen tutkimuksissakaan kiinnitetty sanottavaa huomiota. 1700-luvun valistuksen tuottamia tulevaisuuskuvia tai utopia-ajattelua ei muutenkaan ole kattavasti tutkittu.

– Utopistisen ajattelun tieteellistä tutkimista on rasittanut sitkeä käsitys, että utopiat ovat pelkkiä narsistisia päiväunia tai todellisuuspakoa, jota ei kannata ottaa vakavasti. Kuitenkin ne kumpuavat aina oman aikansa sosiaalisesta todellisuudesta.

Kuka tutkimasi Louis-Sébastien Mercier oli miehiään?

– Louis-Sébastien Mercier oli eräs 1700-luvun ranskalaisen valistuksen populaarikirjailijoista, jotka elivät korkeakulttuuristen eliittien marginaalissa. Tuottelias Mercier kuului oman aikansa populaarikirjailijoihin, joista on käytetty melko pejoratiivista ilmaisua "katuojien Rousseaut". Hän edusti Pariisin boheemia kirjallista alamaailmaa. Utopistisen romaanin *L'An 2440* ohella toinen Mercierin pääteoksista oli 12-osainen *Tableau de Paris*. Se on monumentaalinen kuvaus kirjailijan oman aikakauden Pariisista, ja se käsittelee 1700-luvun ranskalaista yhteiskuntaa päivänpolttavista poliittisista kysymyksistä muotiin ja alempien sosiaaliluokkien huveihin.

– Viimeisten vuosikymmenien aikana kiinnostus Mercieriä kohtaan on kasvanut. Vähitellen on tiedostettu myös hänen merkityksensä modernin tulevaisuusutopian keksijänä.

Aiemmat utopiat eivät siis sijoittuneet tulevaisuuteen?

– Mercierin *L'An deux mille quatre cent quarante. Rêve s'il en fut* on todella tiettävästi kaikkien aikojen ensimmäinen täysimittainen, sekularisoitunut kuvaus *tulevaisuuden* ihanneyhteiskunnasta. Jo edellisellä vuosisadalla utopistit olivat luoneet ensimmäiset haparoivat kokeilut tulevaisuusutopialla. Vielä tuossa vaiheessa se, että tapahtumat oli sijoitettu tulevaisuuteen, ei näytellyt keskeistä roolia. Kyse oli barokkimaisen rönsyilevistä seikkailuromaaneista, joissa edistyksen ajatuksella ei ole suurtakaan merkitystä. Mercierin mallissa pääpaino sen sijaan on maanpäällisellä edistyksellä eli siinä, että juuri ajan vähittäinen virtaaminen halki historian on synnyttänyt tulevaisuuden ihanneyhteiskunnan.

– Teos noudattaa aikamatkan kaavaa: Mercieriä itseään muistuttava kertoja nukahtaa ja nukkuu halki vuosisatojen - päätyäkseen kaukaiseen kahdennenenkymmenennen viidennen vuosisadan Pariisiin. Hän saa oppaakseen vuoden 2440 asukkaan ja tekee tämän opastamana opettavaisen kiertomatkan pitkin Pariisia, tutustuen mm. kuninkaalliseen kirjastoon, osallistuen talonpojan hautajaisiin, vierailen temppelissä sekä yksityiskodissa. Mercier luo utopiassaan erittäin kokonaisvaltaisen vision kuvitteellisesta vuodesta 2440.

Aikalaiskriittinen utopia vuodesta 2440

Millaisen kuvan Mercier antaa vuoden 2440 Pariisista ja miten teos kommentoi hänen oman aikakautensa ongelmia?

– Utopioita laaditaan perinteisesti yhteiskuntakritiikin välineiksi, eikä Mercier tee poikkeusta. Mercier tunsu moraalista närkästystä kohdatessaan oman aikansa Ranskan suurta sosiaalista ja taloudellista eriarvoisuutta. Hän hyökkäsi niin yksinvaltaista poliittista järjestelmää, sen mielivaltaa sekä jähmeän hierarkkista sääty-yhteiskuntaa kuin ahdasmielistä katolista kirkkoa vastaan.

– Mercierin utopiassa vallitsee poliittinen ja sosiaalinen tasa-arvoisuus sekä uskonnollinen suvaitsevaisuus. Ainoa ihmisiä erottava tekijä on hyveen harjoittaminen: kansalainen, joka on osoittanut erityistä hyveellisyyttä, saa osakseen sosiaalista tunnustusta. Ketään ei tuomita luonnostaan toisia alempiarvoiseen asemaan pelkän syntyperän perusteella. Julma fyysinen kidutus sekä talonpoikien epäinhimillinen verotaakka on poistettu - veronmaksu on vapaaehtoista!

– Vallitsevien struktuurien kokonaisvaltainen muuttaminen ei kuitenkaan ollut Mercierin ihanteiden mukaista. Vaikka hän suomiikin teoksessaan absolutismia, kuvitteellinen Ranska on perinnöllinen monarkia vielä vuonna 2440. Kuninkaan mielivaltaista vallankäyttöä on kuitenkin rajoitettu lailla. Mercier uskoi vähittäisiin muutoksiin ja rauhanomaiseen edistykseen. Ranskan vallankumouksen ryöstäytyessä kontrolloimattomiksi veren karnevaaleiksi hän tuomitsi jyrkästi vallankumouksen toimeenpanijat, etenkin jakobiinijohtajat Dantonin ja Marat'n.

– Tieteellisteknologinen kehitys ei Mercieriä kiinnosta, vaan hänen haaveissaan ihmiset kulkivat mieluiten jalan. Hänen tulevaisuuden kaupunkinsa muistuttaa pikemmin paikalleen jähmettynyttä maalaiskylää kuin elämää sykkivää metropolia.

Ihmiset siis ovat tasa-arvoisia ... myöskin naiset? Ja eri rotujen edustajat?

– Kiinnostavaa kyllä, Mercierin ihannemaailmassa vallitsee jyrkän dualistinen sukupuolijako: naiset on rajattu yksipuolisesti yksityiselämän alueelle, kodin seinien sisäpuolelle. Näiden tehtävänä on aviomiestensä miellyttäminen ja lastenkasvatus sekä sellaiset työt, jotka ovat "heikommalle sukupuolelle" soveltuvia!

– Mitä eri kansakuntiin ja rotuihin tulee, Mercier oli tyypillinen 1700-luvun ranskalaisen valistuksen edustaja siinä mielessä, että hänen mukaan kaikkien rotujen ja kansakuntien tulisi vähitellen saada osansa eurooppalaisen edistyksen hedelmistä. Eurooppalaisilla ja nimenomaan ranskalaisilla oli hänen mielestään erityinen sivistämistehtävä. Tämänkaltainen asenne heijastaa mielestäni osuvasti ranskalaisen valistuksen itsetietoista tunnetta siitä, että Ranska on maailman johtava kansakunta.

Millaisen kehityskulun kautta Mercierin ihanneyhteiskunta on kehittynyt?

– Utopistien on aina ollut vaikeaa selittää, miten ihannevaltio on syntynyt. Klassisissa tilautopioissa ongelma kierrettiin usein soveltamalla haaksirikon kaavaa: kertoja saapuu keskellä valtamerta neitseellisessä koskemattomuudessaan uinuvalla onnellisten saarelle ja tutustuu sen ihanteellisiin olosuhteisiin. Mercierin teos on

ensimmäinen, jossa ihanneyhteiskuntaa ei ole sijoitettu joko menneisyyden hämäriin tai eksoottiseen ja saavuttamattomaan maankolkkaan.

– Mercier oli vankkumaton edistyksen kannattaja, ja hän oli vakuuttunut siitä, että vain ajan kuluminen erotti olemassaolevan yhteiskunnan uudesta uljaasta maailmasta. Toisaalta hänkään ei anna selkeää vastausta siihen, minkälaisen konkreettisten vaiheiden kautta hänen kuvaamansa tulevaisuuden onnena on käytännössä syntynyt. Huomionarvoinen yksityiskohta sen sijaan on se, että Mercier ei kuvaa edes vuoden 2440 yhteiskuntaa itsessään täydelliseksi ja muuttumattomaksi. Hän esittää, että vielä tuolloinkin edistys on edennyt vasta puoliväliin saakka. Kyse on siis jatkuvasti kehittyvästä utopiasta.

– Mercier uskoi rajattomaan edistykseen eli siihen, että ajan myötä kaikki muuttuisi aina vain paremmaksi ja paremmaksi. Tämä heijastaa lineaariselle aikakäsitykselle rakentuneen maailmankuvan lujittumista 1700-luvun länsimaisissa yhteiskunnissa vastakohtana sykliselle aikakäsitykselle, jolle oli ominaista pessimistisempi käsitys siitä, että ihmistä ympäröivä luonto oli väijäämättömän rappion ja degeneraation tilassa.

Mercierin teos on siis oman aikakautensa kuvaaja?

– Mercierin utopia on tulkittavissa nimenomaan oman aikakautensa kriittiseksi peiliksi pikemmin kuin tulevaisuuden prognoosiksi. Mercierillä ei ollut innovatiivista kapasiteettia sen kuvittelemiseen, minkälainen maailma olisi vuosisatojen vierittyä. *L'An 2440*:n heijastamat muutokset ovat tiukasti sidoksissa kirjoittajan oman ajan yhteiskuntaan. Kun utopian aikamatkaaja käy tulevaisuuden teatterissa, siellä esitetään 1700-luvun näytelmiä! Tulevaisuuden pariisilaiset noudattavat 1700-luvun valistusfilosofien (ennen kaikkea Rousseau'n, Diderot'n ja Montesquieu'n) esittämiä ihanteita. Mercier ei näytä tulleen ajatelleeksi, että lähes seisemänsadan vuoden aikana saattaisi tapahtua radikaaleja muutoksia.

Tutkimusprosessin antia

Mitkä tutkimuksen vaiheet ja havainnot koit erityisen antoisiksi?

– Erityisen antoisana vaiheena pidin tutkimusmatkoja Pariisiin, jossa oli saatavilla valtavat määrät aiheeseen liittyvää materiaalia. Toisaalta myös itse kirjoitusprosessi tarjosi luonnollisesti monenlaisia haasteita. Kiehtovana pidin etenkin sitä, kuinka monenlaisia ajatuksia Mercierin utopistinen ajattelu herätti, ja monasti työn edetessä ilmaantui uusia ideoita, joita en tutkimusta aloittaessani tullut edes ajatelleeksi.

– Oli yllättävää havaita, kuinka perusteellisen ja yksityiskohtaisen kuvan Mercierin utopia tarjoaa 1700-luvun ranskalaisesta yhteiskunnasta. Kuten utopistisen kirjallisuuden luonteeseen kuuluu, myös Mercierin visio muodostaa kriittisen peilikuvan omasta aikakaudestaan, kertoen paitsi oman vuosisadan aatteellis-filosofisista virtauksista, myös tunteista, toiveista ja peloista.

– Erityisen kiinnostavana pidänkin utopioiden kykyä avata

uudentyyppisiä lähestymistapoja nimenomaan tunteiden historiaan: kertovathan ne samalla setä siitä, mitä kunakin aikakautena eläneet ihmiset ovat omassa ajassa pelänneet ja kritisoineet, toisaalta siitä, mitä he ovat tulevaisuudelta odottaneet ja mistä he ovat haaveilleet ja unelmoineet. Omassa tutkimuksessani olen pyrkinytkin lähestymään Mercierin utopiaa muiden näkökulmien ohella myös kuvitelmana "piilevistä mahdollisuuksista", eli kartoittamaan 1700-luvun ihmisten pelkoja ja toiveita. Uskon, että tämänkaltaisella lähestymistavalla on painoarvoa myös nyky-yhteiskunnan ja kulttuurin ymmärtämisessä.

– Kaksi vuosisataa sitten, Ranskan vallankumouksen aattona, tunnot olivat paljolti samantyyppisiä kuin vuosituhanteen vaihteessa. Molemmissa tapauksissa oli kyse ratkaisevista murrosperiodeista, joita karakterisoi samanaikaisesti sekä pessimistinen pelko tuntemattoman tulevaisuuden edessä että optimistinen toive jonkin olennaisesti uuden ja paremman alkamisesta.

Mitä muita ajatuksia Mercierin utopia voi tarjota nykypäivän ihmisten käyttöön?

– 1700-luvun tutkimus avartaa mielestäni nykyihmisenkin ymmärrystä monellakin tavalla. Kyseessä oli tärkeä aikakausi matkalla kohti modernia, sekularisoitunutta maailmaa. Valistuksen arvot olivat pitkälti samoja, jotka määrittävät vielä nykyäänkin "hyvän elämän" kriteerejä kaikissa liberaaleissa demokratioissa. Valistuksen perintö elää siis vahvana edelleen.

– Toisaalta Mercierin utopia tarjoaa esimerkin siitä, että lähes kaikki utopistiset mallit sisältävät oman tuhonsa siemenen. Utopioissa yhteisön hyvinvointia on aina pidetty tärkeämpänä kuin yksilön onnea, joten ne ovat toteutuessaan muuttuneet antiutopioiksi, kauhukuviksi. Vaikka Mercierin keskeiset ihanteet ovat vapaus, veljeys ja tasa-arvoisuus, yksilönvapaudesta termin modernissa merkityksessä tuskin voidaan puhua. Ihmisten sosiaalista kanssakäymistä säätelee yhteiskuntasopimus, jonka mukaan kansalaisten on kaikissa teoissaan uhrattava oma henkilökohtainen hyvinvointinsa koko yhteisön sitä vaatiessa.

– Tavallaan Mercierin "Vuonna 2440" tarjoaakin esimerkin siitä, että äärimmilleen viety rationalisointi ja yhdenmukaistaminen voi johtaa "järjen terroriin", jossa ihmiset elävät hyveen rautahäkissä, illusorisen vapauden vankeina. Mercierin utopia voidaan lukea varoittavana profetiana sekä Ranskan vallankumouksen muuttumisesta "järjen" nimessä harjoitettavaksi mielivaltaiseksi teurastukseksi että ennakkovaroituksena tulevaisuudesta, jota Huxleyn tai Orwellin tapaisten antiutopistit ovat visioineet. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna Mercier - vaikka tuskin itse tarkoitti utopiaansa anti-utopiaksi! - puhuttelee myös nykypäivän lukijoita.

* * *

**Haastattelu:
Anu Lahtinen**

ENNEN JA NYT

Historian tietosanomat